

HARIJS TUMANS

Latvijas Universitāte, Latvija

O ΦΙΛΟΠΟΛΙΣ: KAS IR PATRIOTISMS SENAJĀ GRIEĶIJĀ?

Īss kopsavilkums

Šajā rakstā tiek analizēti seno grieķu priekšstati par patriotismu arhaikas un klasikas laikmetā. Par pamatu tiek ņemts vārds *φιλόπολι* un tā pielietojums Tukidīda *Vēsturē*. Šajā darbā Tukidīds rāda divus patriotisma veidus, kurus iemieso, no vienas puses, Perikla bēru runa par godu karā kritušajiem atēniešiem, bet, no otras puses, – Alkibiada runa Spartā. Gan Perikls, gan Alkibiads attiecina uz sevi vārdu *ὁ φιλόπολις*, taču viņu pārstāvētie patriotisma veidi radikāli atšķiras viens no otra. Avotu analīze rāda, ka tas patriotisms, kuru pārstāv Perikls un kas sludina polisas prioritāti pilsoņa dzīvē, ir attīstījies Grieķijā tikai pēc grieķu–persiešu kariem. Savukārt Alkibiada priekšstati par *φιλόπολις* sakņojas senajos aristokrātijas ideālos, kuri tika formulēti Homēra eposā un bija aktuāli arhaikas laikmetā.

Atslēgvārdi: patriotisms, polisa, Perikls, Tukidīds, Alkibiads, Homērs.

Vārds *ὁ φιλόπολις* pirmo reizi parādās Tukidīda (*Thucydides*, 460. – ap 400. g. p. m. ē.) *Vēsturē* un tiek tulkots kā “tēvijas draugs”, “tas, kas mīl dzimteni” jeb, citiem vārdiem, “patriots”. Šī vārda esamība norāda uz to, ka grieķu kultūrā tajā laikā vajadzētu pastāvēt arī attiecīgai izpratnei par patriotismu. Taču paradoksālā veidā mēs neatrodam Senajā Grieķijā šādu jēdzienu un veidojam savus priekšstatus par toreizējo patriotisma izpratni, balstoties uz tekstuālo kontekstu un savu intuīciju. Vairāk vai mazāk vienprātīgi tiek pieņemta atziņa, ka uz senajiem grieķiem nevar attiecināt patriotismu mūsu dzimtenes mīlestības izpratnē kā *Vaterlandsliebe* (Pursej 1940, 51, 217ff; Chroust 1954, 288f; Καριουκ 2010, 101). Skaidrs ir arī tas, ka sengrieķu patriotismam bija politisks raksturs un noteikti ne nacionāls, jo nacionālās apziņas kā tādas tolaik vēl nebija (Anderson 1991). Tas nozīmē, ka ar grieķu patriotismu vajadzētu saprast divas lietas: pirmkārt, lojalitāti polisai kā pilsoņu kolektīvam jeb kopībai (*κοινωνία*) Aristoteļa izpratnē (Arist. Pol., 1253a 9) un, otrkārt,

katram normālam cilvēkam piemītošas dabiskas mīlestības un piesaistes jūtas pret dzimto vietu, lai gan ar piebildi, ka grieķiem šīs jūtas izpaudās citādāk nekā mums. Turklāt vēl jāpiemetina, ka abos gadījumos ir pašsaprotama vēlme un gatavība aizstāvēt dzimteni ar ieročiem rokās, tas skaitījās pilsoņa tiešs pienākums. Tas viss nozīmē arī to, ka grieķu pilsonim polisas intereses bija jāstāda augstāk par savējām. Un, protams, ideālam pilsonim bija jābūt gatavam atdod dzīvību, sargājot savu polisu.

Tukidīda *Vēsturē* mēs redzam, ka Peloponēsas kara laikā šāda izpratne par patriotismu jau bija kļuvusi par Atēnu oficiālās ideoloģijas sastāvdaļu. Par to spilgti liecina slavenā Perikla (*Perikles*, ap 494.–429. g. p. m. ē.) runa par godu karā kritušajiem atēniešiem. Visvairāk Perikls cildina kritušos par to, ka viņi ir izpildījuši savu pienākumu pret dzimteni: *Tā nu šie ir par tik krietniem izrādījušies, kā to viņu pienākums pret pilsētu prasīja* (*Καὶ οἷδε μὲν προσηκόντως τῇ πόλει τοιοῖδε ἐγένοντο*. Thuc., II, 43,1; tulk. F. Garais). Turklāt Perikls īpaši atzīmē, ka kritušie karavīri nonicināja baudas un cerību tikt pie bagātības nākotnē (Thuc., II, 42, 2). Tātad dzimtenes mīlestība viņiem bija svarīgāka par pašu labumu. Viņi ir pelnījuši slavu par to, ka brīvprātīgi upurēja dzimtenei skaistāko dāvanu – savu dzīvi (Thuc., II, 43, 2). Lielu runas daļu veido slavas dziesma demokrātiskajām Atēnām, kas dod Periklam iespēju vēl vairāk izcelt kritušo nopelnus: *Negribēdami šādu pilsētu zaudēt, ir nu drošsirdīgi cīnījušies un nāvē gājuši šeit kapā guldītie* [...] (Thuc., II, 41, 4; tulk. F. Garais).

Faktiski šo runu var uzskatīt par polisas patriotisma manifestu, kurā ir skaidri deklarēts, ka ideāli savas valsts pilsoņi ir patrioti, kuri gatavi upurēt savu dzīvi dzimtenes vārdā. Tā ir oficiālā pozīcija, kas parāda, ka šāda patriotisma izpratne ir kļuvusi par valsts ideoloģijas sastāvdaļu. Lai arī šajā runā ir skaidri izteikta oficiālā izpratne par patriotismu, pats vārds *φιλόπολις* šeit vēl neparādās. Pirmo reizi Tukidīda *Vēsturē* Perikls šo vārdu lieto citā savā runā citā tautas sapulcē. Nākamajā 430. g. p. m. ē., kad Atēnās plosījās mēris, kara gaitā iezīmējās negatīva stagnācija un atēniešu vidū parādījās izmisums un neapmierinātība ar Perikla politiku, viņš bija spiests taisnoties tautas sapulces priekšā un teica runu, kurā, pēc Tukidīda domām, bija arī šādi vārdi: *Un tomēr jūs ļaunojieties uz cilvēku, kas labāk par kuru katru citu, man šķiet, saprot, kas vajadzīgs, un spēj to arī paskaidrot, – kas tēvijū mīl un mantkārbai nav pieejams* (*καίτοι ἐμοὶ τοιούτω ἀνδρὶ ὀργίζεσθε ὅς οὐδενὸς ἤσσων οἴομαι εἶναι γνῶναί τε τὰ δέοντα καὶ ἐρμηνεύσαι ταῦτα, φιλόπολις τε καὶ*

χρημάτων κρείσσων. Thuc., II, 60, 5; tulk. F. Garais). Kā redzams, šeit Perikls atklāti sauc sevi par patriotu (*kas tēvijū mīl*), tātad par cilvēku, kurš pakļauj savas intereses (*mantkārībai nav pieejams*) valsts labumam. Kontekstā ar iepriekšējo runu ir pilnīgi skaidrs, ka vārdā *φιλόπολις* tiek ielikta tieši šāda nozīme.

Taisnības labad ir jāatzīst, ka, neskatoties uz visu to, ko var pārnest Periklam¹, viņš bez kautrēšanās varēja sevi saukt par neuzpērkamu patriotu, jo viņš patiešām bija spējīgs upurēt savas intereses valsts labā. Kad kara sākumā Atikā iebruka un sāka postīt laukus spartiešu karaspēks ķēniņa Arhidāma vadībā, Perikls, zinot, ka, visticamāk, viņa zemes īpašumi netiks aiztikti to viesmīlības saišu dēļ, kas saistīja viņa dzimtu ar Arhidāma dzimtu, lai pasargātu sevi no iespējamām pārmetumiem, nodeva savus īpašumus valstij (Plut. Per., XXXIII; Polyaeon, I, 36). Tādā veidā viņš ne tikai rīkojās cēli, bet arī demonstrēja uzticību saviem principiem, upurējot valsts labā savu materiālo labklājību. Pat ja tā bija tikai poza, kuru diktēja viņa politiskais tēls, ir jāatzīst, ka viņš rādīja izcilu patriotiskās rīcības piemēru.

Protams, Perikls bija tikai polisas patriotisma idejas propagandētājs, nevis autors. Dzimtenes mīlestības jūtas ir dabiskas katram cilvēkam, bet valsts un politiķi tās izmanto savām vajadzībām un savās polittehnoloģijās. Tas nozīmē, ka, pirms patriotisms kļuva par oficiālās ideoloģijas sastāvdaļu, tam bija jābūt iesakņotam kultūrā. Sengrieķu kultūrā visu lietu sākums bija Homēra epos. Tādēļ ir dabiski, ka tieši *Īliadā* mēs atrodam pirmo patriotisko uzrunu – Hektora aicinājumu dedzīgi cīnīties par dzimteni: *ἀμύνησθαι περὶ πατρὸς* (II, XII, 243; skat.: Walter 1993, 72f, 74; Strassburger 1954, 131ff). Kallina un Tirtaja dzejas patriotiski kareivīgie motīvi turpināja šo tradīciju (Starr 1986, 52f).

Jaunu pavērsienu patriotisma tēmas attīstībai deva Solons (*Solon*, ap 640./635.–559. g. p. m. ē.) – gan ar darbiem, gan ar dzejas pantiem. Viņš veltīja savai valstij ne tikai politisko darbību, bet arī savu mūzu. Vispirms pašā VI gs. p. m. ē. sākumā viņš ar savu dedzīgo aicinājumu glābt Atēnu pilsētas godu un atkarot Salaminas salu modināja pilsoņos patriotiskas jūtas un pilsonisku apziņu (Stahl 1987, 206). Šo tēmu viņš vēlāk attīstīja savā elēģijā *Lablikumība*, kurā skaidri pauda ideju par pilsoņu līdzatbildību par savas pilsētas likteni (Sol. Fragm., 3, 5–11 Diehl³). Īsi sakot, kā atzīst speciālisti, ar šādu nostāju Solons atklāja jaunu laikmetu politiskās domas vēsturē (Jaeger 1970, 7–31; Manuwald 1989, 12ff; Туманс 2002, 210 слл.). Faktiski viņš pirmais pacēla valsts

vērtību, t. i., kopējas lietas vērtību, pāri personīgajām interesēm un ar savu piemēru īstenoja šo principu dzīvē. Tādā veidā viņš ielika pamatus pilsoniskajai ideoloģijai², kuras kodolu veido patriotisma ideja.

Klasikas laikmetā, pateicoties grieķu–persiešu kariem, grieķu patriotiskās jūtas saasinājās, kas neizbēgami sekmēja kopēja hellēņu patriotisma rašanos³. Fakts, ka daudzas polisas spēja apvienoties cīņai pret kopēju ienaidnieku, liecina par attiecīgiem priekšnosacījumiem grieķu mentalitātē. Hellada tik tiešām tika apzināta kā grieķu “kopīga māja”, par kuras simbolu kalpoja kopējais pavards Delfu svētnīcā (Plut. Arist., XX, 4)⁴.

Dabiski, ka kara iespaidā jaunā līmenī pacēlās arī lokālais jeb polisas patriotisms. Turklāt ne tikai militāras drosmes ziņā, bet arī politiskās apziņas līmenī, proti, par labu normu kļuva tendence upurēt savas intereses valsts interešu labā. Labs piemērs tam ir Aristeids, kurš atrada sevī spēkus uzrunāt savu galveno politisko pretinieku Temistoklu, piedāvājot sadarboties kopējā lietā un sacensties savā starpā par to, *kurš vairāk laba izdarīs tēvzemei* (Hdt., VIII, 79; arī: Plut., Arist., VIII). Tādā veidā divi aristokrāti pārtrauca savstarpējās ķildas, lai kopā kalpotu dzimtenei. Starp citu, tas pats Aristeids (*Aristeides*, ap 530.–467. g. p. m. ē.) desmit gadus iepriekš (490. g. p. m. ē.) atteicās no savām ambīcijām un karaspēka vadīšanas, lai Miltiāds Jaunākais (*Miltiades*, 550.–489. g. p. m. ē.) varētu realizēt savu kaujas plānu, kura tāpēc vainagojās ar spožu uzvaru (Plut., Arist., V). Tāpat Perikls nebija pirmais, kas spēja upurēt personīgās intereses valsts labā. Protams, karu laikā grieķu pasaulē netrūka varoņu, kuri bija gatavi upurēties dzimtenes vārdā⁵, taču visspilgtāko patriotisma piemēru pasaulei rādīja slavenie trīssimts spartieši (Hdt., VII, 220; Diod., XI, 9, 1)⁶.

Tā visa iespaidā izveidojās klasiskais pilsoņa ideāls – pilsonis, kurš gatavs atdot dzīvi par dzimteni. Tādēļ Hērodota (*Herodotos*, ap 484.–425. g. p. m. ē.) stāstā par Solona sarunu ar Krēzu par laimīgāko cilvēku tiek nosaukts atēnietis Tells – pilsonis, kurš cienījami nodzīvoja savu mūžu, izaudzināja bērnus un mazbērnus un gāja bojā kaujas laukā, cīnoties par savu dzimteni (Hdt., I, 30). Peloponēsas kara laikā polisas patriotisms vēl vairāk nostiprinājās un bija tipiski, ka pilsoņi spēja pārvarēt iekšējās pretrunas un nesaskaņas un apvienoties kopējo draudu priekšā. Pretinieki rēķinājās ar to, tādēļ nav brīnums, ka Atēnu demokrātijas līderis Kleons tautas sapulcē prasīja nāvi visiem mitilēniešiem bez izņēmuma, jo viņi – un to viņš īpaši pasvītvoja – bija

to pelnījuši, jo sacēlās pret atēniešu kundzību vienprātīgi – gan tauta, gan oligarhi (Thuc., III, 39, 6). Tā paša kara laikā izveidojās Sicīlijas grieķu patriotisma koncepcija ar saukli pārtraukt savstarpējas ķildas un apvienoties, lai kopīgi aizstāvētu sevi pret atēniešu ekspansiju (Thuc., IV, 59–64; skat.: Фролов 2011, 95–101). Īsi sakot, var apgalvot, ka tieši patriotisko tendenču attīstība grieķu pasaulē kļuva par svarīgāko priekšnosacījumu panhellēnisma ideoloģijas izveidei vēlās klasikas laikmetā (IV gs. p. m. ē.).

Šajā vietā varētu pielikt punktu īsā sengrieķu patriotisma vēstures apskatā, taču viens kļedzošs fakts neļauj to darīt. Un proti, Tukidīda *Vēsturē* ne tikai Perikls apzīmē sevi ar vārdu *φιλόπολις*, bet tieši to pašu dara arī Alkibiads (*Alcibiades*, 450.–404. g. p. m. ē.) savā runā spartiešu priekšā, kurā viņš pamato savu ierašanos pie tiem (Thuc., VI, 92, 4). Starp citu, tas ir zīmīgi, ka vārds *φιλόπολις* Tukidīda darbā figurē nevis autora tekstā un nevis slavenajā Perikla runā par godu kritušajiem atēniešiem, bet divu politiķu–antipodu runās par sevi, un abos gadījumos viņi attiecina šo vārdu uz sevi, nevis uz citiem. Zinot Tukidīda stila īpatnības, ir jādomā, ka tas nav nejauši, – visticamāk tādā veidā viņš, kā tas bija ierasts toreizējā retorikā, pretnostatīja divus dažādus priekšstatus par vienu lietu. Bet, neskatoties uz to, pats fakts, ka Alkibiads sauc sevi par patriotu brīdī, kad viņš ir aizbēdzis uz Spartu, lai palīdzētu spartiešiem cīņā pret viņa dzimtajām Atēnām, liekas īpaši dīvains un pārsteidzošs. Tātad viņš pagriež ieročus pret savu dzimteni, kļūst par nodevēju, bet uzskata sevi par patriotu! Jāteic, ka šāda rīcība Alkibiadam ir tipiska – vispirms viņš aizbēg uz Spartu, tad no Spartas uz Persiju, no Persijas – atpakaļ uz Atēnām... Un tas nekad nav traucējis viņam uzskatīt sevi par patriotu!

Alkibiada rīcība dabiski piesaista pētnieku interesi, kuri piedāvā tai dažādus skaidrojumus. Tomēr šis ir diezgan sarežģīts fenomēns un to nevar izskaidrot, piemēram, ar norādi uz kaut kādu Alkibiada “dēmonisko dabu” (Taeger 1943, 127). Tāpat nevar piekrist mēģinājumiem skaidrot viņa nodevības ar tēzi, ka grieķu polisa vēl nepazīna patriotismu (Pursey 1940, 215–231; Chroust 1954, 280–288; iebildumi – skat.: Карпюк 2010, 109; Фролов 2001, 81). Šīs koncepcijas piekritēji uzskata, ka polisas partikulārisms vēl nav patriotisms, un apgalvo, ka senie grieķi daudz vairāk bija integrēti lokālās apvienībās – vispirms asinsradnieku grupās (dzimtas, fratrijas, filas), pēc tam draudzīgās un politiskās apvienībās, kas ļaujot izskaidrot sengrieķu

pasaulei tik tipiskos nodevības gadījumus (Pursey 1940, 217f, 220ff, 224ff, 230; Chroust 1954, 281ff, 288). Tam var iebilst, ka, pirmkārt, šie pētnieki, kā jau ticis atzīmēts, pārspilē “partejiskuma” faktora nozīmi toreizējā grieķu ideoloģijā un dzīvē (Καριουκ 210, 109); otrkārt, viņi stipri pārvērtē indivīdu integrācijas līmeni dažādās lokālās grupās un aizmirst par personīgo ambīciju nozīmi un personīgās harismas lomu grieķu dzīvē⁷, un, treškārt, viņi atstāj bez ievēribas jau šeit pieminēto Perikla runu, kā arī Solona dzeju un citus tekstus, kuros skaidri izteikta kopienas prioritātes ideja personīgo interešu priekšā. Neatkarīgi no tā, cik cilvēku pārkāpa šos idejiskos uzstādījumus un patriotisma principus, svarīgs ir pats fakts, ka šie priekšstati bija aktuāli cilvēku apziņā. Citiem vārdiem, ja ir teksti par patriotismu, tad ir arī pats patriotisms. Tas nozīmē, ka Alkibiada patriotisma trūkums prasa citu izskaidrojumu.

Manuprāt, Alkibiada “rakstura mainīgums”, viņa pārbēgšana no vienas valsts uz citu, ko mūsdienās sauc par nodevību, ļoti labi iekļaujas aristokrātiskās kultūras kontekstā. Gabriels Hērmens (*Gabriel Herman*) pārliecinoši pierādīja, ka viņa rīcību nevajadzētu uztvert kā “jauna gara” izpausmi, bet tā būtu jāskata aristokrātu ritualizētas draudzības kontekstā (Herman 1987, 117ff). Tik tiešām, visas Alkibiada pārvietošanās balstījās uz personīgo sakaru sistēmas un viesmīlības tradīcijām (Суриков 2002, 4–13). Piemēram, vēl pirms bēgšanas no Atēnām viņš bija spartiešu *proksens* (aizbildnis, pārstāvis) un kārtoja jautājumus, saistītus ar spartiešu gūstekņiem (Plut., Alcib., XIV). Tādēļ viņa bēgšana uz Spartu bija labi pamatota no tradicionālās aristokrātu morāles viedokļa un viņš varēja cerēt uz atbildes pakalpojumiem no spartiešiem. Arī visi pārējie viņa darbi, viņa slavaskāre, demonstratīvā greznība, uzvaras un triumfālā atgriešanās Atēnās liecina par to, ka viņš domāja senās aristokrātu ētikas kategorijās. Visvairāk viņš sevi realizēja militārās slavas laukā, tika ievēlēts par stratēģi ar neierobežotām pilnvarām, guva milzīgu atbalstu tautā un varētu kļūt par tirānu, ja vien pats to vēlētos (Plut. Alcib., XXXIII–XXXIV)⁸. Taču ambīcijas likumsakarīgi noveda viņu pie konflikta ar Atēnām un kraha (Forde 1989, 8, 55, 208; Фролов 2001, 101).

Patriotisko jūtu vieta tradicionālajā aristokrātijas vērtību sistēmā uzskatāmi tiek parādīta vienā epizodē Īliadā. Kad kaujas laukā cīņai satikās divi dižciltīgi pretinieki – Glauks un Diomēds –, tie, uzrunājot viens otru, atklāja, ka viņu tēvi un vectēvi bija dibinājuši draudzības un viesmīlības saites, kuras attiecas arī uz viņiem pašiem (Il., VI, 119–236).

Noskaidrojuši šo faktu, abi varoņi atteicās no cīņas un apmainījās ar dāvanām – saviem šķēpiem. Turklāt Diomēds teica šādus vārdus:

*“Arģiešu zemē arvienu es mielošu tevi jo laipni,
Likijā plašā tu mani, ja nokļūtu kādreiz šai zemē.
Vairīties nākas mums vienam no otra, kad tiekamies pūlī!
Pulka man trojiešu vīru un slavenu palīgu pulku;
Gāzīšu katru, ko dievs man būs ļāvis, ko varēšu panākt.
Daudz tev būs ahaju vīru; tos varēsi gāzt, cik tev tīkas;
Mainīsim ieročus spožos, lai zina kā vieni, tā otri
To, ka mums tēvi jau agrāk ir bijuši draugi un viesi!”
Teica tā varoņi abi un nolēca zemē no ratiem;
Rokas viens otram tie spieda un solījās draudzību noslēgt.*

(Il., VI, 224–229; A. Ģiezena tulk.)

Kā redzams, draudzības un viesmīlības saites varoņi liek augstākā vērtē nekā saiknes, kas saista viņus ar savu pilsētu. Šeit acīmredzami personīgās attiecības stāv pāri kopējām. Šeit prioritāra ir varoņu ētika, gods un slava, bet sabiedriskās intereses atkāpjas otrajā plānā. Un, kā parādīja Hērmens, tā ir tipiska situācija Homēra laikiem (Herman 1987, 2ff). Šķiet, ka Alkibiada rīcība, pārbēgot no Atēnām uz Spartu, iekļaujas šajā pašā vērtību sistēmā.

Taču Alkibiada laikabiedru pasaulē aristokrātu aprindās varēja pastāvēt arī cits savstarpējo attiecību modelis, kurā valsts labumam tika dota priekšroka. Tā, piemēram, Ksenofons (*Xenophon*, ap 430.–356. g. p. m. ē.) interesanti apraksta situāciju, kad 394. g. p. m. ē. karā satikās Persijas satraps Farnabazs (*Pharnabazes*, 432.–387. g. p. m. ē.) un Spartas ķēniņš Agesilājs (*Agesilaos*, 452.–358. g. p. m. ē.). Farnabazs ieradās pie Agesilāja ar pārmetumiem par postījumiem, kurus spartiešu karavīri bija nodarījuši viņa īpašumiem, un atgādināja par iepriekšējo savstarpējo draudzību. Viņa vārdi lika visiem klātesošajiem spartiešiem nokaunēties, bet viņu ķēniņš atbildes runā teica šādus vārdus:

Farnabaz, es domāju, ka tev ir labi zināms, ka cilvēki no dažādām hellēņu pilsētām kļūst par viesmīlības draugiem savā starpā. Taču, kad šīs pilsētas iesāk karu savā starpā, tiek karots ar visiem naidīgās pilsētas pavalstniekiem un viesmīlības draugiem, un tie nogalina viens otru. Arī tagad mēs karojam ar jūsu valdnieku un esam spiesti uzskatīt par naidīgu visu, kas tam pieder; taču ar tevi pašu mēs visvairāk gribētu būt draugi uz visiem laikiem.

(Xen. Hell., IV, 1, 3; H. Tumana tulk.)

Atšķirībā no Homēra varoņiem Agesilājs pakļauj personīgās intereses politikas interesēm un neatzīst nekādus izņēmumus no šī principa. Viņš rikojas kā pilsonis, nevis kā privātpersona⁹. Ksenofonts ar simpātijām atstāsta šo gadījumu un pilnīgi atbalsta Agesilāja pozīciju, kuru pasniedz kā normatīvu. Var domāt, ka Alkibiadam šāds domu gājiens noteikti bija zināms, bet viņš pilnīgi to ignorēja – kādēļ?

Iespējams, ka kaut kādu priekšstatu par paša Alkibiada domu gājienu var iegūt jau pieminētajā runā, kuru viņš teica Spartā, lai izskaidrotu savu ierašanos tur, un kuru atstāsta Tukidīds. Šajā runā ir šādi vārdi:

Es nevēlos, lai jūs uzskatītu mani tamdēļ par mazvērtīgu, ka es, kam agrāk bija liela tēvijas drauga (φιλόπολις) slava, tagad gribu viņai kopā ar tās nīknākajiem ienaidniekiem vislielākos zaudējumus nodarīt; es nevēlos arī, ka jums būtu aizdomas, it kā mani priekšlikumi celtos no emigranta dedzības. Es esmu izvairījies no to cilvēku ļaunprātības, kas mani ir izdzīnuši, bet es neviņos parādīt jums labdarījumu, ja tik jūs sekojat manam padomam; un par ienaidniekiem es uzskatu ne tik daudz tos, kas saviem ienaidniekiem reiz ir zaudējumus nodarījuši, kā, piemēram, jūs, bet gan tos, kas savus draugus piespiež tapt par ienaidniekiem. Tēvijas mīlestību es nejutu, kur man pārestību nodara, bet viņa man bija, kad es kā pilntiesīgs pilsonis dzīvoju drošībā. Es arī nedomāju, ka uzsāktu tagad naidīgu rīcību pret zemi, kas vēl būtu mana tēvija, – daudz vairāk es gribētu zaudēto tēviju no jauna iegūt. Patiesībā nevis tas ir tēvijas draugs (φιλόπολις), kas nepareizā kārtā to zaudējis, atstāj viņu mierā, bet gan tas, kas, pēc viņas ilgodamies, visādā ziņā mēģina to atkal iegūt.
(Thuc., VI, 92, 1– 4; tulk. F. Garais)

Neatkarīgi no tā, cik šī runa ir autentiska, skaidrs ir tas, ka šeit Tukidīds parāda ne tikai sofistiskās retorikas paraugu, bet arī aristokrāta individuālistisko loģiku, tāpēc Alkibiada rīcība tiešām iegūst attaisnojumu. Divos vārdos runas būtība ir tāda, ka savu lojalitāti politikai Alkibiads dara atkarīgu no politikas attieksmes pret sevi. Ja politika ir netaisnīga pret viņu, viņš uzskata, ka viņam ir tiesības cīnīties ar to, lai atgūtu savu godu un dzimteni, kuru ir zaudējis. Pēc šīs loģikas, aizvainotam indivīdam ir tiesības karot pret savu politiku, uzskatot, ka tas ir karš nevis pret politiku, bet par to. Citiem vārdiem, šis ir tas pats senais aristokrātijas princips, kurš individuālo godu liek pāri kopējam labumam. Acīmredzot visos Alkibiada darbos šis princips dominē. Viņš rikojas kā tipisks seno laiku aristokrāts, nerēķinoties ar sava laika realitātēm. Un jāatzīst, ka, no aristokrātijas pozīcijām raugoties, viņam ir taisnība. Uzrunājot šādā veidā spartiešus, viņš noteikti cerēja uz

atsaucību, labi zinot klausītāju tradicionālo domu gājienu. Lai izpatiktu spartiešiem, viņam bija jāprezentē sevi kā tradicionālo vērtību piekritēju, un viņš lieliski tiek galā ar šo uzdevumu... vai Tukidīds viņa vietā.

Zīmīgi, ka šo argumentāciju pieņem un atbalsta romiešu autors Kornēlijs Nepots (*Cornelius Nepos*, 99.–24. g. p. m. ē.), kurš apgalvo, ka Alkibiads karoja nevis pret dzimteni, bet pret tiem ienaidniekiem, kuru dēļ tas bija spiests pamest tēviju (Nep., *Alcib.*, 4). Tātad vainīgi ir šie Alkibiada ienaidnieki, kuri, zinādami, cik lielu labumu viņš var nest savai dzimtenei, tomēr izraidīja viņu, vadoties no savām dūsmām, nevis no sabiedriskajām interesēm (Ibid.). Šos vārdus saka romietis, audzināts romiešu patriotisma garā, kurš pilsonim izvirzīja vēl lielākas prasības nekā grieķu patriotisms. Tas nozīmē, ka Alkibiada loģika tik tiešām ir pamatota ar antīko tradīciju, lai cik tas dīvaini neliktos mūsdienās. Starp citu, Nepots īpaši pasvītro, ka Alkibiads mīlēja savu dzimteni un domāja tikai par tās atbrīvošanu (Ibid., 8, 9). Tam var piekrist, jo arī pēc otrās izraidīšanas trimdā viņš nepalika vienaldzīgs pret savu pilsētu, bet ieradās atēniešu nometnē pie Aigospotamiem, lai ar savu padomu censtos novērst neizbēgamu katastrofu. Atēniešu stratēģi, vadoties no personīgajām ambīcijām, rupji noraidīja viņa padomus, kā rezultātā atēnieši piedzīvoja briesmīgu sakāvi (Xen. *Hell.*, II, 1, 25; Plut., *Alcib.*, XXXVI; Nep., *Alcib.*, 8).

Tātad Alkibiada fenomens nav traktējams viennozīmīgi, un, spriežot pēc visa, mēs to varam saprast, tikai ieskatoties viņa laikabiedru mentalitātē. Uz to norāda daži fakti. Pirmkārt, tā ir Alkibiada jūsmīgā uzņemšana Atēnās, kad viņš atgriezās dzimtajā pilsētā. Izrādījās, ka atēnieši ne tikai piedeva viņam nodevību, bet gandrīz viņu dievināja, apbērdami ar lentēm, vainagiem un citādi pagodinot, turklāt tā, kā parasti tika godināti tikai olimpisko spēļu uzvarētāji (Plut., *Alcib.*, XXXVI; Nep., *Alcib.*, 6). Un daudzi sauca viņu par labāko pilsoni, kurš patiesi kalpojis valstij un cietis no cilvēkiem, kuri nodarbojās ar politiku vienīgi sava labuma dēļ (Xen. *Hell.*, I, 4, 13). Pēkšņi atklājās, ka tas, kuru vakar nolādēja kā nodevēju, īstenībā bija valsts labdaris un varonis! Šāds atēniešu noskaņojuma mainīgums ir tik uzkrītošs, ka prasās pēc skaidrojuma. Protams, no vienas puses, šeit bija sava loma gan parastajai pūļa vieglprātībai, gan Alkibiada personības šarmam. Šo šarmu atzīmējis Plūtārhs (*Plutarchus*, 46–127), teikdams, ka Alkibiada senču slava, vārda spēks, skaistums un ķermeņa stiprums lika atēniešiem izturēties pret viņu iecietīgi un piedot viņam visas izdarības (Plut., *Alcib.*, XVI). Taču ar to vien nebūtu

pietiekoši, lai atēnieši tik viegli aizmirstu par viņa nodevību un zaudējumiem, kurus piedzīvoja viņa dēļ. Ir jābūt vēl kādam izšķirošam faktoram, kas veicināja atēniešu “aizmāršību”.

Alkibiads atgriezās Atēnās kā slavens karavadonis, guvis vairākas spožas uzvaras, kuras iedvesa pilsoņiem cerības uz labu kara iznākumu un viņam pašam atvēra ceļu uz dzimteni. Viņa varoņdarbu aprakstā avoti piemin vienu ārkārtīgi interesantu faktu: karavīri, kuri cīnījās Alkibiada vadībā, atteicās sajaukties ar tiem karavīriem, kuri cīnījās citu karavadoņu vadībā un nesen bija piedzīvojuši neveiksmi. Un tikai pēc pirmās uzvaras, izcīnītas kopīgiem spēkiem Alkibiada vadībā, karavīri ar prieku apvienojās vienā nometnē (Xen. Hell., I, 2, 15–17; Plut. Alcib., XXIX). Nav šaubu, ka tādā veidā izpaudās atēniešu ticība sava karavadoņa harismai. Bet harisma ir dievu dāvana, dievišķo spēku izpausme cilvēkā, tā iemiesojas skaistumā, spēkā, talantā un, protams, veiksmē, kura liecina par dievu labvēlību cilvēkam (Tumans 2015, 52–67). Sen ir atzīts, ka Homēra eposā harisma ir neatņemams varoņa atribūts¹⁰. Alkibiadam bija visas pazīmes, kas liecināja par harismas klātbūtni – Plūtārha pieminētie *vārda spēks, skaistums un ķermeņa stiprums*¹¹ un, protams, arī īpaša veiksmē, kas pavadīja viņu visos darbos¹². Un tieši tādēļ – lai *neizbaidītu veiksmi* – viņa karavīri nevēlējās sajaukties ar citiem.

Ja mēs saprotam harismu kā reliģisku fenomenu, mēs varam izskaidrot gan paša Alkibiada rīcību, gan atēniešu reakciju uz to – viņu gatavību piedot. Tas nozīmē, ka nedz viņš pats, nedz atēnieši neuztvēra viņa rīcību kā nodevību. Sekojot šai loģikai, ja cilvēkam ir harisma un viņā darbojas dievišķie spēki – un Alkibiada gadījumā nevienam par to nebija šaubu –, tad pret šo cilvēku jāattiecas gandrīz tāpat kā pret pašu dievību, šo spēku nesēju. Ar savu rīcību cilvēki var nopelnīt gan dievu labvēlību, gan arī dusmas. Un tas ir tieši tas, kas notika atēniešu attiecībās ar Alkibiadu – nodarot viņam pāri, tie aizvainoja ne tikai viņu pašu, bet arī to dievišķo spēku, kas viņā darbojās un kas tādēļ pavērsās pret viņiem. Tas dara saprotamu atēniešu liksmību un “aizmāršību”, kad šī dievišķā enerģija atkal kļūva tiem draudzīga un pagriezās pret viņu ienaidniekiem.

Tātad Alkibiada nepatriotiskā rīcība ir izskaidrojama ne tikai ar viņa personības īpatnībām, bet arī ar seniem reliģiskiem priekšstatiem, saistītiem ar varonības ideālu. No tā izriet, ka Alkibiads ir jāvērtē nevis saskaņā ar mūsu vēsturiskajiem priekšstatiem un nevis attiecībā pret nākamo postklasisko un hellēnisma laikmetu, par kura priekštecī viņu bieži vien

uzskata¹³, bet gan attiecībā pret iepriekšējo arhaikas laikmetu, kuram tas īstenībā piederēja. Pēc savas domāšanas un uzvedības viņš bija arhaikas laikmeta cilvēks, aristokrātiskās tradīcijas nesējs, kurš neierakstījās savā demokrātiskajā laikmetā. Viņš kalpoja savai varoņa harismai un varoņa ideālam, bet varoņi, kā zināms, neieklājas pilsoniskās sabiedrības rāmjos.

Teiktais nozīmē, ka Alkibiada rīcībai bija paraugi pagātnē. Un tiešām, senākās paralēles ir atrodamas jau Homēra eposā, kur varoņi, līdzīgi Diomēdam un Glaukam, brīvi rikojas savās interesēs un maz rēķinās ar kolektīva vajadzībām (Donlan 1980, 8f; Stein-Hölkeskamp 1989, 32f; Van Wees 1996, 15f). Piemēram, Ahillejs, apvainojies uz Agamemnonu, pameta ahajus un atteicās tiem palīdzēt pat kritiskā brīdī. Viņš meklēja slavu un godu, bet ahaju liktenis viņu neuztrauca (skat. par to: Redfield 1975, 10f, 108f, 124f; Zanker 1997, 73; Schein, 1984, 180f; Сапронов 1998, 259). Tāpat arī Hektors, kaut arī pauda patriotisku saukli par dzimtenes aizstāvēšanu, tomēr pirmajā vietā lika savu godu, kad izvēlējās pieņemt divkauju ar Ahilleju, labi zinot, ka viņa nāve atņems pilsētai pēdējo cerību uz glābiņu (Il., XXII, 37–76; skat.: Zanker, G., op. cit., 55).

Tāpat arī arhaikas laikmeta vēsturē mēs atrodam vairākus nepatriotiskas uzvedības piemērus, un vienmēr tie ir saistīti ar aristokrātu priekšstatiem par godu, slavu un varu. Vistuvākais piemērs ir Atēnu tirāns Hippijs, kurš zaudēja varu un 490. g. p. m. ē. kopā ar persiešu karaspēku ieradās Attikā, lai *atgūtu savu dzimteni* (Hdt., VI, 102, 107). Acīmredzot viņš rīkojās saskaņā ar tādu pašu loģiku kā Alkibiads. Apmēram simts gadus iepriekš (ap 640.–630. g. p. m. ē.) dižciltīgais Kilons (*Cylon*, VII gs. p. m. ē.) ar karavīru vienību mēģināja Atēnās sagrābt varu no sievastēva Teagena (*Theagenes*, VII gs. p. m. ē.) – Megāru tirāna (Hdt., V, 71; Thuc., I, 126; Plut. Sol., 12). Situācija atkārtojās 508. g. p. m. ē., kad pēc tirānijas krišanas Isagors (*Isagoras*, VI gs. p. m. ē.), cīnoties par varu ar Kleistēnu (*Cleisthenes*, VI gs. p. m. ē.), paaicināja palīgā spartiešu ķēniņu Kleomenu (*Cleomenes*, VI gs. p. m. ē.), kurš ieradās ar karavīru vienību (Arist., Ath. Pol., 20, 1–3). Un, protams, šo uzskaiti noslēdz Tēmistokla (*Themistocles*, ap 524.–429. g. p. m. ē.) piemērs, lai gan tas pieder jau agrajai klasikai. Šis kara varonis, slavenās Salamīnas jūras kaujas “autors” līdzīgi Alkibiadam bija spiests bēgt no Atēnām un meklēt patvērumu pie savas polisas pretiniekiem – tiem pašiem persiešiem, pret kuriem viņš pavisam nesen cīnījās (Thuc., I, 137–138; Plut. Them.,

XXXI). Tāpat kā Alkibiadam viņa vadmotīvs bija milzīga slavaskāre, kas lika viņam vienādi labi cīnīties gan par dzimteni, gan pret to.

Protams, ne tikai Atēnās, bet arī citās polisās varas kārotāji šad un tad izmantoja savās cīņās citu, pat naidīgu valstu militāros spēkus. Kad 480. g. p. m. ē. Kserkss veica savu karagājienu pret Hellādu, viņa karaspēkā atradās trimdā esošais spartiešu ķēniņš Dēmarats (*Demaratos*, 515.–491. g. p. m. ē.), kurš sapņoja ar persiešu palīdzību, lai atgūtu varu dzimtenē (Hdt., VI, 65–70; VII, 234, 239). Arhaikas laikmeta vēsture rāda, ka ambiciozie harismātiskie līderi apbrīnojami viegli varēja mainīt pusi, kurā karot. Piemēram, Aristagors (*Aristagoras*, V gs. p. m. ē.) vispirms karoja kopā ar persiešiem pret grieķiem Naksas salā, bet, kad cieta neveiksmi, lai izbēgtu no soda, iniciēja grieķu sacelšanos pret persiešu kundzību (Hdt., V, 30–36). Vēlāk, kad sakāve kļuva neizbēgama, viņš pameta savu nolemto pilsētu un dibināja koloniju Trāķijā (Hdt., V, 124–126). Pētnieki uzskata, ka arī šajā gadījumā visa pamatā ir cīņa par varu Milētā (Manville 1977, 80–91; skat. arī: Walter 1993, 257–278; Forrest 1979, 311–322). Principā līdzīgas norises mēs redzam arī Sicīlijā. Slavenajā kaujā pie Himeras 480. g. p. m. ē., kurā izšķīrās salas liktenis, kartāgiešu pusē karoja Terills (*Terillos*, VI–V gs. mijā p. m. ē.) – Himēras tirāns, kuru pirms tam bija padzinis no viņa pilsētas Akragantas tirāns Tērons (*Theron*, 540./530.–473. g. p. m. ē.), un viņa znots, Regijas pilsētas tirāns Anaksilājs (*Anaxilaos*, ?–476. g. p. m. ē.), kurš, pēc Hērodota vārdiem, bija galvenais pūniešu karagājienu iniciators (Hdt., VII, 165; skat.: How, Wells 1961, 165). Zīmīgi, ka izšķiroša nozīme šī kara izraisīšanā bija aristokrātiskās draudzības un viesmīlības saitēm, kuras saistīja kartāgiešu karavadoņus Terillu un Hamilkaru (*Hamilcar*, V gs. p. m. ē.) (Ibid.). Līdzīga situācija atkārtojās Sicīlijā arī 344. g. p. m. ē., kad uz salas atkal notika asas cīņas par varu un Leontīnu pilsētas tirāns Hikets (*Hiketes*, IV gs. p. m. ē.) cīņai pret Timoleonu (*Timoleon*, 411.–337. g. p. m. ē.) pasauca tos pašus grieķu ienaidniekus – kartāgiešus (Plut. Timoleon, XI, XVII). Kā redzams, senie domāšanas standarti palika spēkā vēl ilgi pēc Alkibiada nāves.

No mūsdienu pozīcijām raugoties, visi šie piemēri izskatās briesmīgi un nesaprotami, taču antīkajiem cilvēkiem bija cita attieksme – gan Hērodots, gan citi autori stāsta par šiem notikumiem mierīgi, bez sašutuma un nosodījuma. Viņiem tas liekas pašsaprotami. Rodas iespaids, ka varas iegūšana ar ārzemju militāra spēka palīdzību arhaikas laikmetā bija ikdienišķa parādība. Izskatās, ka pastāvēja savdabīgs

sabiedriskais konsenss. Saskaņā ar šo konsensu tas, kurš uzskatīja, ka viņam ir tiesības uz varu, varēja izmantot visus iespējamus resursus varas iegūšanai, ieskaitot ārzemju militāro spēku. Acīmredzot harismas ideja kalpoja tam par attaisnojumu. Tas nozīmē, ka Alkibiada rīcība pret Atēnām bija visai tipiska, jo viņš principā darīja to pašu, ko daudzi viņa priekšgājēji. Viņa pozīcija varēja izraisīt nosodījumu tikai no jaunās politikas ideoloģijas puses, kuru visspilgtāk pārstāvēja Perikls. Iepretī tai “vecajos labajos laikos” viņa nodevības netika uzskatītas par nodevībām.

No tā izriet, ka mēs nevaram attiecināt uz senajiem grieķiem nedz mūsdienu izpratni par patriotismu, nedz arī mūsu priekšstatus par nodevību. Vienkārši tādi bija spēles noteikumi lielajā aristokrātu agonā, kurā balva bija vara. Ierindas pilsoņi bija gatavi pieņemt ikvienu uzvarētāju šajā agonā, atzīdami viņa harismas spēku, bet viņa saistības pret tiem, kas viņam palīdzēja iegūt varu, tika uzskatītas par viņa personīgo lietu. Un šādai attieksmei bija pamatojums. Tik tiešām: kas būtu mainījes atēniešu dzīvē, ja Hipijam izdotos atgūt varu ar persiešu palīdzību? Visticamāk, nekas būtisks – viņi turpinātu dzīvot tāpat kā agrāk tirānijas laikā. Un tikai naidīgi noskaņotie aristokrāti, tāpat kā agrāk, būtu spiesti doties trimdā. Un nevienu nemulsinātu fakts, ka Hipijs vai viņa mantinieks¹⁴ būtu spiests maksāt dāvanas Persijas valdniekam un laiku pa laikam parādīties viņa galmā, kā to darīja Jonijas pilsētu valdnieki. Tas pats princips attiecas uz Dēmaratu, Terillu un daudziem citiem. Lietas būtība acīmredzot slēpjas faktā, ka atbilstoši toreizējiem priekšstatiem un senajām paražām varas maiņa neskāra tautas vairākumu un neko nemainīja cilvēku dzīvē – nedz viņu dzīvesveidā, nedz valsts iekārtā un ekonomiskajā sistēmā, nedz arī reliģijā, paražās un kultūrā. Atšķirībā no jaunajiem un jaunākajiem laikiem tas bija varas jautājums tīrā veidā, kas skāra tikai ieinteresētās personas un to tuviniekus. Tas bija jautājums par “politisko jumtu” (atvainojos par žargonismu, bet šeit tas ļoti precīzi raksturo lietas būtību), tātad jautājums par to, kam maksāt par drošību un kārtību. Valdošās elites maiņa neiespaidoja iedzīvotāju masu¹⁵, un tai bija vienalga, kas kuram palīdz, jo izšķirošā nozīme bija atziņai, ka uzvarētājs uzvarēja tādēļ, ka viņam ir labvēlīgi dievi.

Atliek vēl tikai piebilst: gan Alkibiada nodevības, gan visi minētie arhaikas laikmeta piemēri ir jāuztver vienīgi arhaiskās domāšanas un aristokrātiskās kultūras kontekstā. Viņu pozīciju nedrīkst jaukt ar patriotisma trūkumu vai pat noliegumu vēlās klasikas laikmetā¹⁶, kad

gan aristokrātisko, gan pilsonisko vērtību vietā radās jaunās merkantilās intereses un jauni dzīves principi, kurus labi raksturo divi vārdi – nauda un bauda. Šo jaunā tipa domāšanu labi ilustrē fragments no Līsija (*Lysias*, 445.–380. g. p. m. ē.) runas pret Filonu:

Es apgalvoju, ka kļūt par Padomes locekli pie mums ir tiesības tikai tam cilvēkam, kurš ne tikai ir pilsonis, bet arī vēlas tāds būt, jo viņam nav vienalga, vai mūsu valstij klājas labi vai slikti, tādēļ ka viņš uzskata par nepieciešamu priekš sevis dalīt ar to arī nelaiimes, tāpat kā viņš piedalās savas valsts laimē. Bet tas, kas ir dzimis pilsonis, bet uzskata, ka jebkura valsts viņam ir dzimtene, kur viņam ir līdzekļi, tas, protams, viegli atmetīs dzimtenes kopējo labumu un meklēs savu personīgo izdevīgumu, jo viņš par dzimteni uzskata ne savu valsti, bet savu labklājību (διὰ τὸ μὴ τὴν πόλιν, ἀλλὰ τὴν οὐσίαν πατρίδα αὐτοῖς ἡγεῖσθαι. Lys., XXXI, 5–6).

Šajā tekstā no vienas puses tiek parādīts, kādam ir jābūt normatīvajam pilsonim-patriotam, bet no otras puses tiek parādīta arī nobīde no normas – pilsonis, kurš savu labklājību vērtē augstāk par dzimteni. Par to, ka šāda nobīde bija kļuvusi par tipisku parādību, liecina vēl divi teksti. Pirmkārt, tā ir slavenā frāze no Aristofāna (*Aristophanes*, 444.–387./380. g. p. m. ē.) komēdijas *Plūts*: *Kur labi klājas man, tur mana dzimtene (Πατρις γάρ ἐστι πᾶσ' ἴν' ἂν πράττη τις εὔ. Aristoph., Plut., 1151)*. Un, otrkārt, fragments no kādas nesaglabājušās Eurīpida (*Euripides*, 480.–406. p. m. ē.) drāmas, kurā ir šādi vārdi: *Kur labi klājas man, tur mana dzimtene (Πατρις γάρ ἐστι πᾶσ' ἴν' ἂν πράττη τις εὔ. Aristoph., Plut., 1151)*. Kā redzams, visos šajos gadījumos personīgā labklājība tiek likta dzimtenes vietā.

Taču šādu pozīciju nevar pielīdzināt Alkibiada pozīcijai. Kopīgais ir tikai tas, ka indivīda mērķi tiek likti augstāk par polisas labumu. Taču motivācija un pamatojums ir ļoti atšķirīgi. Alkibiads un citi aristokrātiskie līderi nepārdod savu dzimteni, viņi ir gatavi tai kalpot un pat mirt par to, lai gan ar noteikumu, ka tiks akceptētas viņu tiesības uz vadošām pozīcijām valstī. Viņu ambīcijas pamatoja reliģiskā harismas ideja, kas bija pašsaprotama tālaika cilvēkiem. Turpretī tie, kuri par augstāko vērtību uzskata labklājību, iekšēji vairs nav saistīti ar dzimteni un jebkurā brīdī ir gatavi to pamest un pārceļties uz vietu, kur būs iespējas sasniegt vēlamo bagātību. Dzimtene šādiem cilvēkiem ir vienaldzīga, tiem tā ir tikai telpa biznesam. Tas ir sofistu paustais dzīves princips, kas atbilst grieķu “jauno laiku” merkantilajam garam...

Tātad var secināt, ka V gs. otrajā pusē Senajā Grieķijā vienlaicīgi pastāvēja divi atšķirīgi priekšstati par patriotismu: tradicionālais aristokrātiskais, kurš balstījās uz senajiem priekšstatiem par harismu un varu, un jaunais politiskais, kuru radīja polisas jaunā pilsoniskā ideoloģija. Pirmo principu iemieso Alkibiada figūra, bet otro – Perikla personība. Pirmais uzskats atspoguļo varoņu ētikas skatu punktu. Saskaņā ar to izcilais harismātiskais indivīds, par cik viņam ir dievu atbalsts un nopelni kopienas priekšā, ir tiesīgs pretendēt uz varu un cīnīties par to ar visiem iespējamajiem līdzekļiem. Šis priekšstatu kopums saistīts ar seno pārliecību, ka vara pienākas labākajam, bet labākais tiek atklāts cīņās un sacensībās, pateicoties dievu labvēlībai (sīkāk skat.: Tumans 2105, 41–51, 80–87, 215–223). Šajās cīņās labi un pašsaprotami iekļāvās ārzemju militārā spēka izmantošana. Lielā mērā tas bija iespējams, pateicoties tam, ka šajā uzskatu sistēmā kolektīva labums tika pakārtots harismātiska indivīda tiesībām un interesēm. Iepretī tam otrs uzskatu komplekss pakļauj indivīdu kolektīvam un akcentē kopējo labumu kā sabiedriskās dzīves stūrakmeni. Interesanti ir tas, ka abu uzskatu pārstāvji – gan Alkibiads, gan Perikls – sauc sevi par patriotiem un abi lieto vienu un to pašu vārdu – *φιλόπολις*. Šis ir gadījums, kad vārds ir viens, bet izpratnes par to, ko tas nozīmē, ir dažādas...

ATSAUCES

- ¹ Skat.: Туманс 2010, 117–154. Arī latviski elektroniskā versijā: <http://www.antiquitas.lv/periks-muzigi/>
- ² Šeit jāatceras, ka Solonam pieder likumi, kuru mērķis bija stimulēt pilsoniskās apziņas, kopības un patriotisko jūtu izaugsmi atēniešu tautā. Piemēram: likums, kas noteica pilsoņu dalību kopīgās maltītēs (Plut., Sol., 24), likums, kas atņēma pilsoņu tiesības tiem, kuri nemieru laikā nepieslejas nevienai pusei (Arist. Ath. Pol., 8, 5; Plut, Sol. 20), kā arī likums pret greznību (Plut., Sol. 20, 21; Cic., De leg., II, 63).
- ³ Kopēja hellēņu patriotisma pamatus mēs redzam tajā vietā pie Hērodota, kur viņš atstāsta atēniešu atbildi spartiešu sūtņiem, kas bija uztraukušies par baumām, ka starp Atēnām un Persijas valdnieku varētu tikt noslēgts separāts miers. Savā runā atēnieši paziņoja, ka šāds miers nav iespējams divu iemeslu dēļ: pirmkārt, tādēļ, ka apgānītās grieķu svētnīcas sauc pēc atriebības, un, otrkārt, tādēļ, ka atēnieši apzinās savu radniecību ar citiem grieķiem, t. i., kopējo izcelsmi un valodu, kopējas svētnīcas un rituālus un vienādu dzīvesveidu (Hdt., VIII, 144). Šeit Hērodots ideāli formulēja sava laika priekšstatus par hellēņu kopību, kuru veido gan etniskās, gan kultūras pazīmes. Zīmīgi, ka arī šeit patriotisma uztverē nav vietas emocijām un sentimentiem, bet ir vienīgi racionāli pamatotas kategorijas.
- ⁴ Par pavardu kā par valsts sakrālo simbolu skat.: Tumans 2016, 111–122; Туманс 2006, 77–105.

- ⁵ Turklāt ne tikai kaujas laukā. Kā spilgtu piemēru var minēt kādu epizodi no Spartas vēstures. Hērodots raksta, ka pirms kara spartieši iemeta akā divus persiešu sūtņus, kuri bija ieradušies pie viņiem, prasot *zemi un ūdeni*, t. i., pakļaušanos Persijas valdniekam. Tūlīt pēc tam spartieši sāka regulāri saņemt sliktas zīmes no dieviem upurēšanas laikā. Tad divi dižciltīgi pilsoņi brīvprātīgi pieteicās un devās pie Persijas valdnieka, lai ar savu nāvi izpirktu valsts vainu (Hdt., VII, 133–136). Principā tas ir tipisks vainas izpirkšanas upuris, tāpat reliģisks akts, taču jāatzīst, ka šāds izpirkšanas upuris tautas labā savā būtībā ir arī patriotisks. Atēniešu mitoloģijā varam atrast vēl dažus piemērus, kad leģendārie varoņi bija gatavi upurēt savas dzīves kopienas labā – tie bija valdnieks Kodrs (Iust., II, 6, 20; Valer. Max., V, 6, ext. 1) un Makarija, Hērakla meita (Paus., I, 32, 6). Tātad šādi izpirkšanas upuri par valsti pastāvēja gan mītos, gan reālajā dzīvē.
- ⁶ Stingri ņemot, šis gadījums nav vienkāršs. Hērodots ķēniņa Leonīda izvēli palikt Termopilu aizā skaidro ar to, ka viņam esot bijis kauns atkāpties, jo, paliekot uz vietas, viņš cerēja, ka viņu sagaida mūžīga slava un Spartas laime netiks aptumšota; viņš atlaida sabiedrotos tādēļ, ka esot vēlējies iegūt slavu tikai spartiešiem (Hdt., VII, 220). Jau ticis pamanīts, ka šajā motivācijā dominē nevis patriotisma, bet varonības ētikas motīvi – kauns un slava, turpretim “Spartas laime” it kā nobīdās otrajā plānā (Сапронов 1998, 260). Man šķiet, ka tas nav tik viennozīmīgi, jo slava tikai spartiešiem Leonīda uzstverē noteikti ir tā pati “Spartas laime”. Taču kopumā ir jāatzīst, ka Leonīda izvēli visvairāk noteica varonības ētika. Jādomā, ka Hērodots kā laikabiedrs būtībā adekvāti atspoguļoja Spartas ķēniņa motivāciju. To pašu par Leonīda izvēles pamatojumu – noteikti Hērodota iespaidā – saka arī Diodors, lai gan pats viņš uzskata trīsreiz spartiešu varoņdarbu par patriotisku rīcību visas Hellādas vārdā (Diod., XI, 9, 1). Var vēl tikai piebilst, ka šim varoņdarbam arī piemīt reliģiska upura nozīme: pirms tam ir bijis Delfu orākuls, kurā ticis apgalvots, ka Sparta uzvarēs karā ar persiešiem, ja tās valdnieks ies bojā (Hdt., VII, 220). No tā izriet, ka Leonīds kopā ar saviem izlases vīriem palika nomirt Termopilās, lai tādā veidā piepildītos dieva pareģojums un Sparta uzvarētu karā. Bez šaubām, tas ir patriotisks upuris, neskatoties uz visiem pārējiem motīviem.
- ⁷ Šeit ir vērts atgādināt, ka senie grieķi, kā labi zināms, bija izteikti individuālisti, nevis “komandas spēlētāji”. Acīmredzot tieši tādēļ viņi ir radījuši daudzus individuālos sporta veidus, bet nav radījuši nevienu komandas sporta veidu.
- ⁸ Atklāts paliek jautājums, kādēļ viņš to neizdarīja. Mēs varam tikai minēt, vai viņam pietrūka drosmes (Beloch 1914, 361) vai traucēja polisas domāšana (Суриков 2001, 218), vai viņš bija iekšēji mainījies un atteicies no sava egoisma (Vischer 1877, 117f) vai vienkārši saprata, ka nespēs noturēties pie varas (Фролов 2001, 98). Man liekas, ka Alkibiāds nekļuva par tirānu tādēļ, ka labi apzinājās, ka nespēs noturēt varu ar tradicionāliem godīgiem līdzekļiem un ka viņam nāksies lietot modernas “netīras” polittehnoloģijas, līdzīgi kā to darīja Perikls (sīkāk skat.: Туманс 2010, 117–156). Visticamāk, viņš principiāli nevēlējās lietot šādas polittehnoloģijas un deva priekšroku tradicionālām metodēm, gūstot ietekmi ar militāru slavu un labdarību.
- ⁹ Skat.: Herman 1987, 2ff. Šis autors uzskata, ka abi minētie teksti – Homēra teksts par Glauku un Diomēdu un šis Ksenofonta teksts par Agesilāju – iezīmē evolūciju, kuru piedzīvoja patriotisma izpratne Senajā Grieķijā (Ibid.). Tam var piekrist tikai daļēji, jo Agesilājs pārstāv ne visu Grieķiju, bet tikai Spartu, kurā, kā zināms, indivīds bija daudz vairāk pakļauts polisai nekā jebkurā citā vietā.
- ¹⁰ Skat.: Taeger 1957, 51–63; Calhoun, 192; Strassburger 1954, 238; Spahn 1977, 42f; Stein-Hölkeskamp 1989, 24; Ulf 1990, 106, 219; Barcelo 1993, 56f.
- ¹¹ Detalizētu Alkibiāda īpašību apskatu avotos skat.: Gribble 1999, 13–15, 29ff.
- ¹² Plūtarchs tā arī saka: *veiksme nekad nav pametusi Alkibiādu* (Plut. Alcib., XXIV).
- ¹³ Skat.: Vischer 1877, 87–152; Beloch 1922, 1f; Taeger 1943, 235–236; Фролов 2001, 79, 102, 136, 290 и т. д.; Строецкий 2008, 40; Суриков 2001, 224. Domāju, ka paralēle ar pagātni

šeit ir vairāk vietā un ka Alkibiads, tāpat kā citi līdzīgi tālaika lideri, bija nevis nākamā laikmeta priekšgājēji, kas grāva ideālo polisas kārtību, bet gan iepriekšējā laikmeta relikti grieķu "jaunajos laikos". Jo hellēnismu var uztvert ne tikai kā jaunās pasaules būvniecību, bet arī kā vecā varoņu laikmeta restaurāciju, lai gan vairāk simbolisku nekā reālu. Sīkāk par to skat.: Tumans 2015, 414–421.

¹⁴ Hipijs tajā brīdī jau bija ļoti vecs un drīz nomira.

¹⁵ Tā tas turpinājās līdz brīdim, kad tika "izgudrota" demokrātija, kuras izveide radikāli mainīja situāciju, jo no tā brīža politiskās sistēmas maiņa sāka skart lielu cilvēku daudzumu un tas kļuva par daudzu satricinājumu cēloni grieķu pasaulē.

¹⁶ Dažreiz šie patriotismi tiek sajaukti: Карпюк 2010, 112 c.n.

LITERATŪRA

1. Anderson, Benedict. *Imagined Communities*. N. Y : Verso, 1991.
2. Barcelo, Pedro. *Basileia, Monarchia, Tyrannis*. Stuttgart : Franz Steiner Verlag, 1993.
3. Beloch, Julius. *Griechische Geschichte*. Bd. II, 1. Strassburg : Trübner, 1914.
4. Beloch, Karl Julius. *Griechische Geschichte*. Bd. V, 1. Berlin, 1922.
5. Calhoun, George M. Classes and Masses in Homer. *Classical Philology* 29, 1934, 301–316.
6. Chroust, Anton Hermann. Treason and Patriotism in Ancient Greece. *Journal of the History of Ideas* 15, 1954, 2, 280–288.
7. Donlan, Walter. *The Aristocratic Ideal in Ancient Greece*. Lawrence : Coronado Press, 1980.
8. Forde, Steven. *The Ambition to Rule: Alcibiades and the Politics of Imperialism in Thucydides*. Ithaca : Cornell University Press, 1989.
9. Forrest, William George. Motivation in Herodotos: The Case of the Ionian Revolt. *International History Review* 1, 3, 1979, 311–322.
10. Gribble, David. *Alcibiades and Athens. A Study in Literary Presentation*. Oxford : Oxford University Press, 1999.
11. Herman, Gabriel. *Ritualised Friendship and the Greek City*. Cambridge : Cambridge University Press, 1987.
12. Homērs. *Īliada*. A. Ģiezens (tulk.). Rīga, 1961.
13. How, W., Wells, J. *A Commentary on Herodotus*. Vol. 2. Oxford : Oxford Clarendon Press, 1961.
14. Jaeger, W. Solons Eunomia. *Antike Lyrik*. W. Eisenhut (Hrsg.). Darmstadt, 1970, 7–31.
15. Manuwald, Bernd. Zu Solons Gedankenwelt. *Rheinisches Museum für Philologie*. Bd. 132, Heft 1, 1989.
16. Manville, P. B. Aristagoras and Histiaios: The Leadership Struggle in the Ionian Revolt. *Classical Quarterly* 27, 1, 1977, 80–91.
17. Pursey, Natan Marsh. Alcibiades and τὸ φιλόπολι. *Harvard Studies in Classical Philology* 51, 1940, 215–231.
18. Redfield, James M. *Nature and Culture in the Iliad: The Tragedy of Hector*. Cicago : Duke University Press, 1975.
19. Schein, Seth L. *The Mortal Hero. An Introduction to Homer's Iliad*. Berkeley : University of California Press, 1984.
20. Spahn, Peter. *Mittelschicht und Polisbildung*. Frankfurt/Main : Peter Lang Verlag, 1977.
21. Stahl, Michael. *Aristokraten und Tyrannen im archaischen Athen*. Stuttgart : Franz Steiner Verlag, 1987.
22. Starr, Chester. *Individual and Community. The Rise of the Polis, 800–500 B.C.* New York : Oxford University Press, 1986.
23. Stein-Hölkeskamp. *Adelskultur und Polisgesellschaft*. Stuttgart : Franz Steiner Verlag, 1989.

24. Strassburger, Hermann. Die Einzlene und die Gemeinschaft im Denken der Griechen. *Historische Zeitschrift* 177, 1954, 97–122.
25. Taeger, Fritz. *Alkibiades*. München, 1943.
26. Taeger, Fritz. *Charisma. Studien zur Geschichte des antiken Herrschekultes*. Bd. 1. Stuttgart : W. Kohlhammer Verlag, 1957.
27. Tukidīds. *Peloponēsiešu karš*. 1. grāmata. F. Garais (tulķ.). Rīga, 1931.
28. Tumans, Harijs. Maltītes sociālās un politiskās funkcijas sengrieķu sabiedrībā. *Vēsture* 1 (96), 2016, 111–122.
29. Tumans, Harijs. *Varoņi un varoņība Senajā Grieķijā*. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2015.
30. Ulf, Christoph. *Die homerische Gesellschaft. Materialien zur analytischen Beschreibung und historischen Lokalisierung*. München : C. H. Beck Verlag, 1990.
31. Van Wees, Han. Heroes, Knights and Nutters: Warrior Maentality in Homer. *Battle in Antiquity*. A. B. Lloyd. (ed.). London : Duckworth, 1996, 1–86.
32. Vischer, W. *Alkibiades und Lysandros*: Vischer W. Kleine Schriften. Bd. I. Leipzig, 1877.
33. Walter, Uwe. *An der Polis teilhaben*. Stuttgart : Franz Steiner verlag, 1993.
34. Walter, Uwe. Herodot und die Ursachen des Jonischen Aufstands. *Historia* 42, 3, 1993, 257–278.
35. Zanker, Graham. *The Heart of Achilleus. Characterization and Personal Ethics in the Iliad*. The University of Michigan Press, 1997.
36. Карпюк, Сергей Георгиевич. Два патриотизма в «истории» Фукидида. *Вестник РГГУ*, 10 (53), 2010.
37. Сапронов, Петр Александрович. *Культурология*. Спб. : Лениздат, 1998.
38. Строгоцкий, Владимир Михайлович. *Афины и Спарта. Борьба за гегемонию в Греции в V в. до н. э. (478–431 гг.)*. Спб. : Издательство С.-Петербургского Университета, 2008.
39. Суриков, Игорь Евгеньевич. Алкивиад: афинский денди или первый «сверхчеловек»? *Диалог со временем: Альманах интеллектуальной истории* 5. Специальный выпуск: Историческая биография и персональная история. Москва, 2001.
40. Суриков, Игорь Евгеньевич. Ксенические связи в дипломатии Алкивиада. *Античный мир и археология*. Вып. 11. Саратов, 2002, 4–13.
41. Туманс, Харийс. К идее государства в архаической Греции. *Вестник Древней Истории* 3, 2006, 77–105.
42. Туманс, Харийс. Перикл на все времена. *Вестник РГГУ* 10, 2010, 117–154.
43. Туманс, Харийс. *Рождение Афины. Афинский путь к демократии: от Гомера до Перикла*. Спб. : Гуманитарная Академия, 2002.
44. Фролов, Эдуард Давидович. *Греция в эпоху поздней классики. Общество, личность, власть*. Спб., 2001.
45. Фролов, Эдуард Давидович. Проблема мира в политике и публицистике античной Греции. *Мнемон* 10, 2011, 95–101.

ὁ φιλόπολις: WHAT WAS PATRIOTISM IN ANCIENT GREECE?

SUMMARY

This article analyzes the ancient Greek concept of patriotism during the Archaic and Classical era. It is based on the word ὁ φιλόπολις and its use in Thucydides' "History". In this work, Thucydides shows

two types of patriotism that are embodied, on the one hand, by the funeral speech of Pericles to honor the Athenians killed during the war (Thuc. II, 35–46), but on the other hand, by Alcibiades' speech in Sparta (Thuc. VI, 92, 1–4). On this basis, an opinion is voiced that Pericles represents the classical patriotism of a city state, which puts the benefit of the native city in the first place, while Alcibiades represents a 'new type' of patriotism, that was influenced by sophistry and gives priority to the individual interests. Both Pericles (Thuc. II, 60, 5), and Alcibiades (Ibid.) use the word *ὁ φιλόπολις* but the forms of patriotism they represent differ so radically that it raises the question – how to understand this word, and what does the patriotism of Ancient Greeks mean altogether? Some authors have expressed a view that there was no patriotism at all in ancient Greece, yet it is not acceptable as many facts and texts prove the existence of patriotism in Ancient Greece, although that was obviously a different form of patriotism from that of today.

Source analysis shows that the patriotism represented by Pericles, and that which confirms the priority of the polis in the lives of citizens, evolved in Greece following the Greek-Persian wars and reached its culmination during the Peloponnesian war. Alcibiades' understanding of *τὸ φιλόπολι* is rooted in the ideals of the ancient aristocracy, which were defined in Homer's epos, and followed during the archaic age. These ideals were based on the notions of divine assistance to outstanding heroes, which was regarded as the reason for their merits. According to these concepts, the distinguished aristocrats could claim power in their city because power was regarded as a prize for their merits. It gave these heroes the rights to fight for power, even if acting against their city. It explains both, the betrayal of Alcibiades and the ability of Athenians to forgive him. Multiple similar examples can be found in the history of the archaic period.

In general, it can be concluded that Pericles and Alcibiades represent two notions of patriotism that emerged at different times. The patriotism of Alcibiades is inherited from the previous era and prefers merits of distinguished aristocrats and their rights to claim power. While Pericles stands for the type of patriotism which subjects the interests of the individual to the interests of the polis. At the same time, the Sophists created a new attitude towards the State and the homeland, which favored the interests of the people, based on convenience. And so the decline of the polis patriotism began.